

DOI 10.31392/NPU-nc.series 15.2021.2(130).27
УДК 338.48 – 52 : 379.84] : 796.015.62 – 057.

Хасанов М.Х.
Національна академія внутрішніх справ України
Матвієнко М.І.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ЯК КОМПОНЕНТ ОВОЛОДІННЯ СТУДЕНТАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСНОВАМИ САМОЗАХИСТУ

У статті освітлено аспекти особливостей психологічної підготовки як частини компонентної підготовки до самостійного забезпечення особою власної безпеки. Автори визначають психологічну підготовку, в ряді правової і спеціальної фізичної підготовки провідним формуючим компонентом готовності до ефективного самозахисту та актуальним і необхідним навчальним напрямком в контексті вивчення навчальної дисципліни «Основи самозахисту».

Ключові слова: психологічна підготовка, спеціальна фізична підготовка, правова підготовка, власна безпека, основи самозахисту.

Хасанов М.Х. и Матвиенко М.И. Психологическая подготовка как компонент освоения студентами заведения высшего образования основами самозащиты. В статье освещены аспекты особенностей психологической подготовки как элемента компонентной подготовки к самостоятельному обеспечению личностью собственной безопасности. Авторы определяют психологическую подготовку, наряду с правовой и специальной физической ключевым формирующим компонентом готовности к эффективной самозащите, актуальным и необходимым учебным направлением в контексте изучения учебной дисциплины «Основы самозащиты».

Ключевые слова: психологическая подготовка, специальная физическая подготовка, правовая подготовка, собственная безопасность, основы самозащиты.

Khasanov M.Kh., Matvienko M.I. Psychological training as a component of mastering the basics of self-defense by the higher education institutions students. The peculiarities of the psychological training as an element of the component training for self-ensuring of the personal safety are highlighted in the article. Authors define psychological training, in line with legal and special physical, as a key forming component of readiness to an effective self-defense, relevant and necessary educational area in the context of the educational discipline "Basics of self-defense". Highlighting the the role of psychological readiness to withstand real danger in the extreme situations, the authors have given a quick reference to the tips of special physical training and legal knowledge. The mastery of the necessary knowledge, the formation of skills is possible in the process of planned, optimally thought out special training. Experience of such training with scientifically based methodological approaches and the effectiveness of practical training is implemented in the law-enforcement system, the military authorities, the work of licensed security structures. The authors reviewed the key educational areas of training for professional security activities, the main educational tasks for the professional psychological training of the security police, and the psychological training of private security structures. The essence of the concepts "danger", "risk" is considered. The characteristics of the features of extreme situations, typical causes of injuries of security specialists are described. The authors emphasize the relevance of studying the methods of visual diagnostics of human behavior as a method of practical psychology. The authors highlight the vision of the main strategic task of psychological preparation for effective self-defense. Its meaning is viewed through the structure of personal security of law enforcement specialists: motivational, orientational, evaluative, strong-willed Possibility to use the existing methods and educational approaches for the preparation of higher education institutions students to master the discipline "Basics of self-defense" is discussed in the article.

Keywords: psychological training, special physical training, legal training, personal security, basics of self-defense.

Вступ. У третій статті Конституції України зазначається, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, с. 4]. Це є об'єктивним обґрунтуванням можливості усвідомлення особою власного безпечного існування в державі, зміст і спрямованість якої є забезпечення гарантій прав і свобод людини [1, с. 4]. Такий обов'язок держави реалізується через діяльність правоохоронних органів.

Як зазначають В.Ф. Гречко, Є.О. Ромас, «Будучи представником влади, працівник ОВС мусить негайно відреагувати на протиправні дії й вжити відповідних заходів щодо їх припинення» [3, с. 3]. З метою забезпечення висококваліфікованої діяльності представників правоохоронних органів державою забезпечується їх навчальна підготовка як на рівні спеціалізованих закладів середньої освіти, відділів професійної підготовки та підвищення кваліфікації так і на рівні закладів вищої освіти. В цьому контексті, в подальших публікаціях і дослідженнях нами будуть освітлюватись ці аспекти як константа академічного бачення діяльності професіоналів захисту права, їх навчальну підготовку, без врахування окремих, або тимчасових практичних недоліків чи помилок.

Крім цього, в Україні створюються умови для приватної ліцензійної охоронної діяльності. Суб'єкти такої діяльності створюють освітні умови в процесі кадрового забезпечення приватних охоронних структур в системі недержавних навчальних закладів різного рівня, забезпечують навчально-методичною літературою, здійснюють практичну перепідготовку фахівців охорони [4, с. 3].

В результаті дослідження вищеозначених аспектів, слід зазначити, що будь-яка особа, потрапивши в небезпеку, має подати сигнал про необхідність допомоги і таку допомогу може отримати повноцінно, в необхідний термін часу від достатньо кваліфікованих фахівців. Така впевненість має бути константою хоча б для психологічної переконаності у

невідворотності щодо додержання меж в гарантії права особи на безпечне існування. Однак, окремі питання, такі як: «А чи є можливість подати сигнал про необхідність допомоги»; «А чи всі об'єктивні обставини створюють умови для надання вчасної допомоги» та ін., висвітлюють актуальність проблем щодо здатності особи деякий час самостійно протистояти небезпеці, або виконувати дії самозахисту.

Вирішення завдань підготовки цивільної особи до самостійної протидії правопорушенню, дослідження актуальних і ефективних напрямів такої підготовки, розробка методів та засобів навчальної взаємодії, є актуальними питаннями сьогодення. Так як той хто не вміє плавати повинен мати шанс дочекатись рятівників; як травмований, до прибуття медичних працівників, повинен отримати долікарняну допомогу, так і той, хто потрапив в умови ситуації правопорушення має мати підготовленість щодо самостійного захисту до моменту отримання фахової допомоги.

В нашому баченні, такі аспекти є обґрунтуванням актуальності пошуку науково-методичних розробок в напрямках правової, спеціальної фізичної та психологічної підготовки в комплексній єдності через реалізацію викладання студентам навчальної дисципліни «Основи самозахисту». Основуючись на методологічному досвіді підготовки кадрів правоохоронних структур, методології спеціалізованої спортивної підготовки нами планується розробити та обґрунтувати методики оптимально прийнятні для організації навчального процесу у закладах вищої освіти. Дана робота є частиною комплексного дослідження в напрямку розкриття особливостей психологічної підготовки до самозахисту.

Робота виконана відповідно до плану НДР Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Формулювання цілей роботи

Метою дослідження було освітлення поглядів авторів педагогічної літератури, літератури з фізичної культури, фахівців навчальної підготовки кадрів правоохоронних структур для теоретичного обґрунтування подальших методичних розробок щодо диференційованого використання форм, засобів та методів комплексної підготовки студентів до основ самозахисту.

Основні завдання дослідження:

- 1.Провести аналіз педагогічної літератури, літератури з фізичної культури та інформації з мережі Інтернет щодо особливостей використання методів психологічної підготовки.
- 2.Представити до обговорення проблемні питання практичного вибору методів психологічної підготовки до самозахисту.

Результати дослідження. В процесі розробки навчальних питань, вивірення їх з баченням оптимальності необхідного і достатнього подання навчального матеріалу, добору формуючих методів та засобів нами було здійснено емпіричні та теоретичні пошуки в напрямках вивчення досвіду професійної психологічної підготовки правоохоронців; опитування професійних інструкторів з питань самозахисту; теоретично досліджено зміст окремих термінів і понять.

В психологічній підготовленості цивільної особи до самозахисту можуть виникнути ряд проблемних питань. Основною проблемою комплексу спеціально фізичної і психологічної підготовки є можливість сформувати у особи уявлення на рівні самовпевненості про власні сили і готовність самостійно протидіяти в ризикованих умовах екстремальної ситуації. Разом з тим, переважна більшість професійних інструкторів в інтерв'ю-опитуванні висловили думку про те, що не зважаючи на професійну підготовленість та великий досвід бойових дій, в деяких випадках (а особливо у випадках погрози зброєю) необхідно погодитись з вимогами правопорушника. Особливо якщо це стосується матеріальних цінностей (будь-якого) ґатунку в протизагрозі ризику втрати здоров'я або, навіть життя. Помилкова самовпевненість може привести до незворотніх негативних наслідків. Проявлення ефекту Даннінга – Крюгера, коли низька компетентність особи не дає можливості об'єктивно оцінити можливий ризик і обрати адекватні заходи протидії створює умови небезпеки в контексті використання засобів самозахисту. В цих аспектах ключовою ідеєю педагогічних впливів психологічної підготовки має виступати медичний лозунг – «не нашкод».

З огляду на такі питання, ми вважаємо за доцільне обґрунтувати подальші публікації нашого бачення розглядом змісту термінів і понять, який освітлений у публікаціях фахівців професійної підготовки правоохоронців.

В теоретичному обґрунтуванні основ забезпечення особистої безпеки працівників ОВС, В.Ф. Гречко і Є.О. Ромас розглядають різновиди найтипівіших небезпечних причин небажаних наслідків надзвичайних подій.

Автори виокремлюють систему заходів щодо забезпечення особистої безпеки працівника ОВС: 1) організаційно-правові; 2) соціально-економічні; 3) матеріально-технічні; 4) тактичні; 5) фізичні; 6) психологічні [3, с. 9]. Наукове дослідження проблемних питань таких заходів вдосконалює методологічний підхід спрямування адекватних дій в екстремальних ситуаціях. До особливостей екстремальних ситуацій відносять: «1) динамічна плінність; 2) збільшення кількості та інтенсивності дій небезпечних чинників; 3) наявність прямої загрози життя та здоров'я і пов'язаний з ним страх; 4) брак часу; 5) брак достатньої підготовки працівника» [3, с. 9]. Також, вивчено та освітлено найтипівіші причини травматизму та загибелі працівників: «1) недбальство з боку самого працівника; 2) незнання наслідків своєї діяльності; 3) небезпечні фактори навколишнього середовища; 4) переслідування та затримання порушників; 5) раптовий напад; 6) невіра, що потрапить у небезпечну ситуацію та можливий опір особи; 7) фізичний опір на вимогу, зауваження, огляд транспорту, речей, перевірка документів; 8) психологічна неготовність до застосування зброї; 9) невпевненість та хибна впевненість у собі; 10) не виклик на допомогу, а розрахунок на власні сили (підготовку); 11) неправильна оцінка обстановки (стану порушника) та неправильне прийняття рішення» [3, с. 11]. Науковці виокремлюють три групи помилок, які призводять до надзвичайних подій: службові, тактичні, психологічні. До основних психологічних помилок віднесено: «невіра у можливість опору порушника; психологічна готовність до дій в екстремальних умовах; не підготовленість до можливостей застосування зброї на ураження; невпевненість або хибна впевненість у собі» [3, с. 15]. Слід підкреслити, що подібний аналіз здійснено для діяльності, яка за своїми професійними обов'язками здійснюється в умовах небезпеки і ризику, а для цивільної особи більшість аспектів не актуальна, але більшість порівняльних характеристик знаходження в екстремальній ситуації та особливостей негативних наслідків типові. З цих причин, в нашому баченні, створення навчальних матеріалів з основ

самозахисту мають мати таку основу.

За визначенням В.Ф. Гречко і Є.О. Ромаса, «Небезпека – це негативна властивість матерії, яка виявляється в її здатності завдавати шкоду певним елементам Всесвіту, як потенційне джерело шкоди» [3, с. 16]. Автори підкреслюють, що небезпека – «це явища, процеси, об'єкти, речі, їх властивості, які справляють негативний вплив на життя, здоров'я людини, системи, що забезпечують життєдіяльність» [3, с. 16]. Поняття «Ризик» автори освітлюють через три координатні погляди: «1) як міра очікування невдачі, неблагополуччя в діяльності й існуванні, а також небезпеки, пов'язаної з погіршенням здоров'я людини, змінами у довкіллі, матеріальними втратами; 2) як дії працівника в небезпечній ситуації щодо реалізації небезпеки та її вияву, яка характеризується невизначеністю виходу, можливими негативними наслідками на випадок невдачі; 3) як стан, при якому може статись щось непередбачене, небажане» [3, с. 21].

Для подальшого розгляду ефективності реалізації правової, спеціальної фізичної та психологічної готовності до самозахисту необхідно окреслити бачення особливостей впливу небезпеки на свідому поведінку людини. Так, небезпека класифікується за видами реальної дії на поведінку особи: 1) потенційна, яка виникає при будь-якому можливому контакті з негативними якість об'єктів чи суб'єктів ситуацій, або у важко передбачених умовах і реалізується, як правило, у формі надзвичайних ситуацій, захворювань, травм, поранення, загибелі; 2) провокована, яка виникає внаслідок прояву окремих особистісних негативних якостей особи (агресивність, грубість, жорстокість, пиша, гонор) і відповідної протиправної реакції на них з боку інших осіб; 3) реальна як наслідок несприятливої динаміки ситуації з реальними факторами загрози життю та здоров'ю; 4) уявна як результат перебільшення чи хибної оцінки негативних якостей ситуації, поведінки окремих осіб, транспорту, споруд, тварин, хибного тлумачення мовного повідомлення (реально небезпека відсутня, але у свідомості створюється вигаданий образ небезпечної ситуації і відповідний цьому образу план своїх дій – це несе загрозу для безпеки) [3, с. 18].

Опираючись на висвітлення фахівцями розуміння змісту поняття небезпеки, ризику, їх характерні особливості та класифікацію створюється уявлення про стратегію формування умов та напрямків психологічної підготовки до сприйняття екстремальних ситуацій. Так, зокрема, фахівці наголошують, що професійна готовність – це сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованої психіки, настроєність на найбільш доцільні, активні та рішучі дії у складних чи небезпечних для життя і здоров'я умовах виконання службових обов'язків [3, с. 44]. «Професійно-психологічна готовність працівників ОВС до дій в небезпечних ситуаціях структурно утворюється з: відповідних компонентів його власної професійної концепції; морально-психологічних якостей; пізнавальних та інтелектуальних якостей; емоційно-вольових якостей; комунікативних якостей» [3, с. 45].

В баченні головного стратегічного завдання психологічної підготовки до ефективного самозахисту, на нашу думку, було б оптимально звернути увагу на окреслення фахівцями компонентної структури особистої безпеки працівників правоохоронних органів: «Мотиваційний – установка на власну безпеку та найбільш доцільні й активно рішучі дії в ситуаціях; Орієнтаційний компонент як вивчення та усвідомлення умов та особливостей діяльності, способів можливих дій в різних варіантах розвитку подій, необхідних для цього властивостей та якостей працівника; Оціночний компонент – як об'єктивна оцінка стану небезпечної ситуації і власної підготовленості для її вирішення, прогнозування можливих результатів та внесення відповідних корективів для досягнення мети; Вольовий компонент як самоконтроль, самооблігація та вміння керувати своїми діями, відповідно до ситуації; Операційний компонент як навички та вміння реалізовувати свої професійні дії у складних умовах оперативної обстановки» [3, с. 46]. У розгляді напрямів розробок форм, методів і засобів психологічної підготовки в рамках навчальної дисципліни «Основи самозахисту» для студентів закладів вищої освіти, з нашої точки зору, освітлення розкриття змісту вищезначених компонентів мають бути активно розвинено

Так позитивним елементом визначення напрямів та меж навчання психологічної готовності до самозахисту може служити вивчення методичних аспектів оціночних характеристик в практиці професіоналів.

М.І. Ануфрієв, С.Є. Бутов, О.Ф. Гада, С.М. Решко рекомендують: «На стадії візуального контакту з правопорушником працівнику необхідно оцінити можливість ефективного ведення двобою шляхом оцінки його зовнішнього вигляду – одягу, взуття, можливої озброєності, фізичного та психічного стану» [5, с. 283]. Автори описують особливості планування двобою за характеристиками одягу правопорушника, його фізичного стану (зріст, вага, статура), характеристиками моторики рухів, характерними проявами психічного стану.

Особливості сприйняття зовнішніх ознак небезпечної ситуації, результативне передбачення і попередження їх наслідків вимагає спеціальної навчальної підготовки. Так, основними навчальними завданнями професійно-психологічної підготовки поліції охорони, які передбачені в навчальних матеріалах Рівненського вищого професійного училища департаменту ДСО при МВС України визначаються: «1) озброєння психологічними знаннями, необхідними для компетентної оцінки та урахування психологічних аспектів службової діяльності; 2) розвиток професійно-психологічної орієнтованості особистості поліцейського охорони на одного з важливих компонентів професійних здібностей; 3) професійний розвиток психологічних якостей; 4) формувати вміння враховувати психологічні умови ефективності виконання професійних дій; 5) формувати вміння ефективно користуватись мовою, мімікою, жестикуляцією в процесі професійного спілкування; 6) здійснення психологічного впливу на людей для ефективного рішення службових задач; 7) формування психологічної стійкості у подоланні труднощів, що виникають при вирішенні службових задач; 8) психологічне загартування професійних навичок та вмінь, що забезпечує найкращі їх прояви в екстремальних умовах». З огляду на виконання таких завдань професійно-психологічної підготовки фахівців охорони, навчальні матеріали розроблено за трьома розділами: 1) загальні основи вивчення психіки людини (сприйняття, мислення, увага, пам'ять, ілюзії сприйняття); 2) психологічні особливості професійного спілкування (форми спілкування, невербальні засоби спілкування, основи візуального спілкування, поняття візуальної діагностики; методи візуальної діагностики, візуальна діагностика поведінки людини, що готується до нападу, основні типи відхиленої поведінки, конфліктні ситуації і шляхи їх вирішення); 3) психічна саморегуляція в діяльності працівника охорони (поняття психічної саморегуляції, типова схема психотренінгу, основи аутотренінгу та методики

релаксації, методики регуляції психічних станів, методики самонавіювання, методики особистого ритму діяльності, прийоми подолання болю і страху, вплив на біологічно активні точки, прийоми психологічного захисту від сугестивного впливу, формування вольових зусиль тощо).

Розгляд навчально-методичної підготовки фахівців охорони приватних структур, які організують власну діяльність на ліцензійній основі, дозволяє сформулювати думку, що, незважаючи на те, що їх кадровий підбір здійснюється з резервів осіб, які мають досвід служби в правоохоронних або військових структурах, навчальна професійна підготовка, перепідготовка та забезпечення методичними матеріалами в цих цивільних структурах здійснюється на високому рівні. Так С.К. Делікатний, Ж.Ю. Половинникова, П.Н. Пригунов у своїх методичних розробках щодо тактичних рекомендацій по забезпеченню безпеки та організації охорони фізичних осіб [4] пріоритетне місце надають психологічній підготовці тіло охоронців. Автори виокремлюють ключові напрямки в методиках психологічної підготовки охоронців: 1) психологічне забезпечення готовності тіло охоронця до виконання професійних задач (мотиваційний компонент; орієнтаційний компонент; операційний компонент: вольовий компонент; функціональний компонент [4, с. 70 – 72]; 2) спостереження, його роль і функції в оцінці ситуації [4, с. 99 – 104]; 3) психологічний портрет особистості і його зміст (прийоми виявлення індивідуально-психологічних якостей; прийоми виявлення досвіду людини і її статусу в злочинному середовищі; прийоми виявлення психологічного стану співбесідника; прийоми виявлення реакцій особи при психологічному зондуванні [4, с. 105 – 109]. В методичних розробках науковців освітлено основні методи візуальної діагностики в процесі спостереження, обґрунтовано актуальність щодо використання напрямів сучасної прикладної психології (кінетики, такесики, проксемики, фізіономіки та ін.), детально розібрано особливості візуальної діагностики нецивільної поведінки [4, с. 140 – 150].

Детальний розгляд особливостей психологічної підготовки фахівців, діяльність яких пов'язана з ризиком, знаходженням у екстремальних ситуаціях і розв'язанням небезпечних для життя і здоров'я завдань, виокремлення раціональних елементів їх професійної підготовки для використання у методичних розробках навчальної дисципліни «Основи самозахисту», нами планується освітити у подальших публікаціях.

Висновки Наукове обґрунтування методичних розробок підготовки цивільної особи до адекватної поведінки в умовах надзвичайних обставин, ризику та вирішення проблем самозбереження в процесі протистояння небезпеці вимагає ретельного вивчення, диференційованого використання навчальних форм, методів і засобів у їх збалансованій пропорційності різних напрямів освітньої підготовки. У виборі компонентів готовності до протистояння, серед правової, спеціальної фізичної підготовки чільне місце займає психологічна підготовка до самозахисту. Особливості психологічної підготовки на основі вивчення методологічних аспектів професійної підготовки правоохоронців мають зайняти провідне місце у розробці навчальних матеріалів для студентів закладів вищої освіти з дисципліни «Основи самозахисту».

Література

1. Конституція України (з фіційним тлумаченням Конституційного суду України) / Відповід.редакт. канд. Юрид. Наук С.Б. Чехвич. – К.: Ліра-К, 2006. – 96 с.
2. Матвієнко М.І. Підготовка студентів до самостійних занять фізичними вправами : [навчальний посібник] / М.І. Матвієнко, М.Х. Хасанов. – К.: Тов «Козарі», 2014. – 88 с.
3. Основи забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ [текст] : Навч.-метод.О-75 посіб / В.Ф. Гречко, Є.О. Ромас; /За ред. С.І. Мінченка. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 180 с.
4. Основы профессиональной и психологической подготовки сотрудников личной охраны : [учебное пособие] / С.К. Делікатний, Ж.Ю. Половинникова, П.Я. Пригунов // – К.: Спец-й центр проф.-психологической подготовки персонала служб безопасности «Альфа-щит», 1998. – 542 с.
5. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ : [навчальний посібник] / М.І. Ануфрієв, С.Є. Бутов, О.Ф. Гіда, С.М. Решко – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 338 с.

References

1. Constitution of Ukraine (with official interpretation of the Constitutional Court of Ukraine) / Resp. editor, Candidate of Law, S.B. Chehvich. - K.: Lira-K, 2006. - 96 p.
2. Matvienko M.I. Pidgotovka studentiv do samostijnih zanjat' fizichnimi vpravami : [navchal'nij posibnik] / M.I. Matvienko, M.H. Hasanov. – K.: Tov «Kozari», 2014. – 88 s.
3. Osnovy professional'noj i psihologicheskoy podgotovki sotrudnikov lichnoj ohrany : [uchebnoe posobie] / S.K. Delikatnyj, Zh.Ju. Polovnikova, P.Ja. Prygunov // - K.: Spec-j centr prof.-psihologicheskoy podgotovki personala sluzhb bezopasnosti «Al'fa-shhit», 1998. – 542 s.
4. Osnovy special'noї fizichnoї pidgotovki pracivnikiv organiv vnutrishnih sprav : [navchal'nij posibnik] / M.I. Anufriev, S.Є. Butov, O.F. Gida, S.M. Reshko – K.: Nacional'na akademija vnutrishnih sprav Ukraini, 2003. – 338 s.
5. Special'na fizichna pidgotovka pracivnikiv OVS (materiali dlja pidgotovki do derzhavnoї atestacii) : [navchal'nij posibnik] / Avtors'kij kolektiv: V.A. Didkovskij, O.V. Kuzenkov, S.V. Burjak, I.M. Grin'ov, O.A. Arsenenko, S.S. Chornij. – K.: Nacional'na akademija vnutrishnih sprav, 2013. – 108 s.
6. Ujejnberg R.S. Osnovy psihologii sporta i fizicheskoy kul'tury [Uchebnik] / R.S. Ujejnberg i D. Gould// - K.: izd-vo «Olimpijskaja literatura», 1998. – 334 s.